

СКЛАДЕНІ ТЕРМІНИ ІЗ КОМПОНЕНТОМ *АРКА*: СТРУКТУРНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

© Дрівко Н. З., 2013

У статті виявлено та проаналізовано основні структурні моделі складених термінів із компонентом *арка* в сучасній українській мові та подано ономасіологічний аналіз цих терміносполук.

Ключові слова: українська мова, термінологія, ономасіологія, структурний аналіз, структурна модель, ономасіологічна ознака, компонент *арка*.

The article contains an analysis of the basic structural models of the compound terms with a component *arch* in modern Ukrainian and the onomasiological analysis of these terms combinations is presented.

Keywords: Ukrainian language, terminology, onomasiology, structural analysis, structural model, onomasiological characteristic, element *arch*.

Сучасна українська термінологія будівництва й архітектури репрезентує складені терміни, пов'язані зі складовими елементами (частинами) будівельних конструкцій, до яких зараховують фундаменти, стіни, каркаси, перекриття, дахи, покриття, сходи, вікна [5, с. 15]. У нашій розвідці розглянемо терміносполуки, пов'язані із покриттями споруд, зокрема зі структурною конструктивною частиною будівель – *аркою*. Зазначимо, що словники подають різне тлумачення цього терміна. До прикладу, «Словник іншомовних слів» за редакцією О. Мельничука фіксує лексему *арка* зі значенням 'елемент будинків, інженерних споруд для криволінійного перекриття прорізів у стіні або прольотів між опорами' [12, с. 67], дещо інше пояснення виявляємо в «Словнику української мови в 11-ти томах» та у «Словнику» С. Бибика і Г. Сюті – 'склепіння у формі дуги, яким перекривають проріз у стіні або сполучають опори моста, два суміжні будинки' [13, с. 60; 2, с. 52]. Натомість «Словник архітектурних термінів» подає термін *арка* із семантикою 'криволінійне перекриття прорізу в стіні або прогону між двома підпорами (колонами, пілонами тощо)' [15, с. 1]. Варто зауважити, що в сучасній термінології виявляємо значну кількість складених термінів, які конкретизують основний компонент «*арка*», оскільки «у структурі скла-деного найменування головне слово передає родову ознаку (категоріальне значення), а залежний компонент – видову (вказує на конкретні особливості явищ, процесів, речей)» [3, с. 97].

Мета запропонованої статті – виявити та проаналізувати терміни-словосполучення*, які містять у собі компонент *арка*. **Актуальність** цієї розвідки полягає в тому, що в сучасному українському термінознавстві складені терміни з компонентом *арка* ще не були предметом окремого дослідження.

У сучасних термінологічних словниках [1; 6–11; 15] представлено дво-, три- та чотири-компонентні терміни-словосполучення з компонентом *арка*. Найчисельнішу групу становлять дво-компонентні терміносполуки, компоненти яких поєднані підрядним зв'язком. Зокрема це іменникові словосполучення, що складаються з іменника в називному відмінку та прикметника (дієприкметника) (*ім. + прикм. (дієприкм.)*). Досліджувані терміни-словосполучення поділяємо за ономасіологічною ознакою, яка містить додаткову уточнювальну інформацію про термін *арка*. Зокрема, залежний компонент указує на:

- конструктивне рішення – *арка збірна, арка комбінована*;

* терміни-словосполуки – *ред.*

- статичну схему – *арка безшарнірна, арка двошарнірна, арка одношарнірна, арка тришарнірна, арка шарнірна*;
- кількість прогонів – *арка багатопрогонова, арка однопрогонова*;
- вид матеріалу – *арка дерев'яна, арка дощата, арка залізобетонна*;
- зовнішню структуру – *арка гратчаста, арка суцільна*;
- вид конструкції – *арка клинчаста, арка удавана (фальшива)*;
- форму осі – *арка багатоцентрова, арка двоцентрова, арка еліптична, арка кругова (стиснута), арка лучкова (кругова), арка напівциркулярна (напівкругла), арка параболічна, арка півциркулярна (півкругла), арка стрілочаста, арка трицентрова*;
- тип форми – *арка аравійська, арка багатолопатева, арка вбудована, арка в(у)вігнута, арка віялоподібна, арка гострокінцева, арка дволопатева, арка дугоподібна, арка зворотна, арка зубчаста, арка килеподібна (кільоподібна), арка коробова, арка кутова, арка ланцетоподібна, арка мавританська, арка митрова, арка овальна, арка одноцентрова, арка опукло-угнута, арка перспективна, арка підвісна, арка підковоподібна, арка піднесена, арка пізньоготична, арка плоска, арка повзуча, арка порт'єрна, арка похила, арка притуплена, арка серпоподібна, арка стиснута (лежача), арка ступінчаста, арка трилопатева*;
- призначення – *арка декоративна, арка діагональна, арка заплічна, арка консольна, арка лицьова (лобова), арка меморіальна, арка мостова, арка несуча, арка перевернута (перекинута), арка підпружна (попружна), арка розвантажувальна (розвантажна), арка тримальна (тримна), арка тріумфальна, арка фронтона, арка царська, арка щоква*.

В українській термінології будівництва й архітектури зафіксовано невелику кількість терміносполук зі стрижневим компонентом *арка*, до складу яких входять три/чотири компоненти. Базою для них є двокомпонентні термінодиниці. Утворення таких багатоконпонентних термінів, за словами О. Петухової, зумовлено здебільшого тим, що з розвитком певної науки «виникають нові галузеві поняття, які важко термінологізувати компактним словосполученням» [4, с. 45]. Аналізованим термінам-словосполученням притаманна строкатість структури. Зокрема, з-поміж трикомпонентних терміносполук виявлено терміни двох типів. До першого належать терміни, у яких основною складовою є термінокомпонент *арка*. Серед них виокремлюємо такі різновиди:

1) терміносполуки, у яких залежні компоненти конкретизують значення терміна *арка*, «продовжуючи або завершуючи процес класифікування поняття» [14, с. 85] (структурна модель [ім.(Н.в.)]+прикм.+прикм.). Напр., атрибутивні компоненти уточнюють:

- тип форми – *[арка] подвійна гострокінцева*;
- форму осі – *[арка] симетрична кругова*.

Як зауважує Л. Гаращенко, досліджувані трикомпонентні терміни-словосполучення виникають «унаслідок ускладнення двокомпонентних структур через подальшу конкретизацію, що відбувається приєднанням означення до означуваного слова при вказівці на різновидність поняття, названого словосполученням» [3, с. 100].

2) терміносполуки, утворені поєднанням двох двокомпонентних словосполучень зі стрижневим словом *арка* (структурна модель [ім.(Н.в.)]+прикм.+прикм.(дієприкм) ← [ім.] +прикм.+ [ім.(Н.в.)]+прикм.(дієприкм.)). У цих термінах атрибутивні компоненти вказують на різні ознаки, властивості, зокрема визначають:

- зовнішню структуру й статичну схему (*арка гратчаста+арка тришарнірна* → *арка гратчаста тришарнірна*);
- матеріал і статичну схему (*арка дерев'яна+арка тришарнірна* → *арка дерев'яна тришарнірна*);
- матеріал і вид конструкції (*арка дерев'яна+арка клеєна* → *арка дерев'яна клеєна*);
- форму осі й тип форми (*арка кругова+арка плоска* → *арка кругова плоска*; *арка кругова+арка полога* → *арка кругова полога*; *арка стрілочаста+арка підвищена* → *арка стрілочаста підвищена*; *арка стрілочаста+арка підвішена* → *арка стрілочаста підвішена*).

Зазначимо, що термінологічні словники фіксують також поодинокі випадки вживання трикомпонентних термінів, утворених за структурною моделлю [ім.(Н.в.)]+прийм.+ім.(О.в.) – *[арка]* з *фермою*. Ономазіологічна ознака цієї терміносполуки містить сему 'вид конструкції'.

Щодо чотирикомпонентних термінів, то словники фіксують їх незначну кількість. Із-поміж зазначених словосполучень виявляємо такі, у яких основним компонентом виступає слово *арка*, зокрема це модель *[ім.(Н.в.)+прийм.+ім.(М.в.)+ім.(Р.в.) – [арка]* у вигляді *трилисника*. Ономасіологічна ознака цього складеного терміна містить сему 'тип форми'. Прийнято вважати, що для сучасної термінології будівництва й архітектури характерне вживання багатокомпонентних термінів, до складу яких входять терміни та терміносполуки, оскільки «використання багатокомпонентних термінів-словосполучень пояснюється прагненням надати терміну, що називає нове поняття, більшої семантичної точності» [3, с. 100]. До прикладу, виявляємо структурні моделі *[ім.]+прийм.+[прикм.+ім.(О.в.)] – [арка]* з *[суцільною стінкою]* та *[ім.]+прийм.+[ім.(О.в.)+ім.(Р.в.)] – [арка]* з *[балкою жорсткості]*, *[арка]* з *[балкою штивності]*. Зауважимо, що в цих багатокомпонентних терміносполуках відбувається конкретизація *виду конструкції*.

Отже, у сучасній терміносистемі будівництва й архітектури репрезентовано значну кількість термінів-словосполучень із компонентом *арка*, серед них переважну більшість становлять двокомпонентні, утворені за структурною моделлю *ім.(Н.в.)+прикм.(дієприкм.)* (понад 80 найменувань). Щодо багатокомпонентних термінів, то конструкції такого типу є менш продуктивними, зокрема словники фіксують здебільшого словосполучення зі структурною моделлю *ім.(Н.в.)+прикм.+прикм.(дієприкм)* (9 термінів), особливістю яких є те, що залежні компоненти уточнюють конкретну ознаку, властивість, вказують на різні ознаки, властивості терміна *арка*. Представлено також поодинокі випадки вживання терміносполук із приєднаною структурою – *ім.(Н.в.) + прийм. + ім.(О.в.)*; *ім.(Н.в.) + прийм. + прикм. + ім.(О.в.)*; *ім.(Н.в.) + прийм. + ім.(М.в.) + ім.(Р.в.)*; *ім.(Н.в.) + прийм. + ім.(О.в.) + ім.(Р.в.)*. Варто зазначити, що основою творення багатокомпонентних термінів-словосполучень може бути не тільки термінокомпонент *арка*, а й двокомпонентні терміносполуки.

1. *Архітектура і монументальне мистецтво : тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovopedia.org.ua>*. 2. Биби́к С. П., Сюта́ Г. М. *Словник інішомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / [Биби́к С. П., Сюта́ Г. М.]; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Х. : Фоліо, 2006*. 3. Гаращенко Л. *Аналітичні терміни загальнотехнічної галузі / Лілія Гаращенко // Вісник Нац. ун. «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 96–100*. 4. Петухова О. *Структурне моделювання українських термінів металознавства / Ольга Петухова // Вісник Нац. ун. «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2011. – № 709. – С. 43–46*. 5. Пономарев В. А. *Архитектурное конструирование: [учебн. для вузов] / В. А. Пономарев. – М. : Архитектура-С, 2008*. 6. *Російсько-український архітектурно-будівельний словник [Електронний ресурс] / [за заг. ред. О. М. Лівінського]. – К. : Мислене древо, 2009. – 92 цифр. арк.* 7. *Російсько-український будівельний словник / [уклад.: Гордєєв В. М., Зельцер Р. Я., Кожан С. А., Полторацька Е. О., Резниченко І. Ю.]. – К. : Вид-во «Укрархбудінформ», 1994. – 512 с.* 8. *Російсько-український словник : Будівництво / [уклад.: Ярмоленко М. Г., Цимбал С. Й., Кривенко Д. С. та ін.]. – К. : Будівельник, 1994. – 256 с.* 9. *Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури : у 2 т. – Т. 1. Російсько-український словник термінів будівництва й архітектури / [Жуковський С., Кінаш Р., Полюга Л., Базилевич В.]; за ред. Р. Кінаша. – Л. : Ліга-Прес, 2005. – 960 с.* 10. *Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури: у 2 т. – Т. 2. Українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури / [Жуковський С., Кінаш Р., Полюга Л., Базилевич В., Дрівко Н.]; за ред. Р. Кінаша. – Л. : Ліга-Прес, 2007. – 488 с.* 11. *Словник архітектурних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irida.if.ua/uk/glossary.html>*. 12. *Словник інішомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977*. 13. *Словник української мови : в 11 т. / [гол. редкол. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1*. 14. Южакова О. *Ономазіологічна структура термінів з атрибутивним(-и) компонентом(-ами) (на матеріалі термінології холодильної техніки) / Олена Южакова // Вісник Нац. ун. «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 84–90*. 15. *ua_architecture: Словник архітектурних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oko.kiev.ua/Terms.jsp>*.